

نگاهی به احوال و آثار سوامی بهوپت رای بیغم بیراگی

دکتر محمد صابر

عضو هیأت علمی

محمد بنیامین

دانشجوی دوره دکتری گروه فارسی

دانشکده خاور شناسی دانشگاه پنجاب لاهور، پاکستان

چکیده:

زبان و ادب فارسی غیر از ایران به سرزمین شبه قاره پاکستان و هند تأثیر فراوان گذاشته است و در این زبان شیرین غیر از مسلمانان، هندوان نیز آثار گرانبها و پُرازش به جای گذاشته اند. یکی از آنان بهوپت رای بیغم بیراگی است که آن در دوره اورنگزیب عالمگیر زندگی می کرد و اجدادش در پتن /پتهان روستای جمون کشمیر زندگی می کردند و قانون گویی پنجاب بودند، و بیغم نیز کار قانون گویی و انشاء نویسی می پرداخت. بعداً از کار دیوانی دست کشید و جامه درویشی پوشید و در دهلی به عشق پسری به نام نراین چند گرفتار شد و در حُسن مجازی، جلوه محبوب حقیقی را می دید و در سال ۱۳۲۲ ق فوت کرد. کلیات، دیوان، مثنوی بیغم (قصص فقرای هند) و پرپوده چندر نایک از آثار به جای مانده اوست.

واژه های کلیدی: زبان و ادب فارسی، بهوپت رای بیغم بیراگی، شاعر شبه قاره، دوره اورنگزیب عالمگیر.

شبه قاره پاکستان و هند بعد از سرزمین ایران بزرگترین گهوارهٔ زبان و ادب فارسی بوده است. درین سرزمین ادبِ فارسی از دورهٔ غزنوی دیده می شود و شاعران نامدار ابو عبدالله روز به النکتی، ابوالفرج رونی و مسعود سعد سلمان و غیره در این زمان چشم به جهان گشودند و همچنین در دورهٔ سلاطین دهلی نیز زبان و ادبِ فارسی خیلی رشد و تحول پیدا کرد و شعرای بزرگ یعنی امیر خسرو، حسن دهلوی و جمالی دهلوی و غیره در این زبان شیرین آثار گرانبها بجای گذاشتند و بعد از آن در دورهٔ تیموریان شعرای زیادی در این زبان شعر سرودند و غیر از این شعرایی از ایران و آسیای مرکزی و غیره به شبه قاره مهاجرت کردند. زیرا پادشاهان این منطقه ادب دوست بودند و سرپرستی شعرا می کردند و خودشان نیز در این زبان شیرین شعر می سرودند. غیر از این هندوان نیز در این زبان آثار گرانبها و پرارزش تخلیق کردند. به عنوان مثال: بندرابن داس خوشگو، چندر بهان برهن، سالم کشمیری، بنوالی داس ولی، متھرا داس، آندرام مخلص، وارسته مل سیالکوتی و بیغم بیراگی.

بهوپت رای بیغم بیراگی شاعر نامدار قرن یازدهم و دوازدهم قمری در دورهٔ اورنگزیب عالمگیر (حك: ۱۰۶۸-۱۱۱۸ ق) می زیسته است، او در شعر بیغم تخلص می کرد، چون ترك علایق کرده، سرگشته و وارسته به سر می برد، بنا بر این به نام بیراگی معروف گشت. (بیخبر بلگرامی، ۱۳۱؛ صبا، ۱۳۳) او از قوم کھتری بود و دربارهٔ زندگی وی آگاهی به دست ما نرسیده است. فقط همین معلوم می شود که وی از پتن/پتهان روستای جمون کشمیر بوده (بزرگر، ۵۶۵؛ سید عبدالله، ۱۵۱؛ احمد، ۳/۵۳۴) بعضی محققان پتن/پتهان را مضافِ اُستان پنجاب قرار دادند (خوشگو، ۱۰۱؛ شفیق، ۳۲) و اجدادش قانونگوی پنجاب بودند و وی بعد از تحصیلات به کار قانونگویی و انشا نویسی مشغول شد. اما بعداً از کار دیوانی دست کشید و جامهٔ درویشی پوشید و به جرگهٔ بیراگیان که از درویشان هندویند پیوست (گوپاموی، ۱۵۰) و مریدِ نراین بیراگی شد و همراه او به دهلی آمد و همانجا در عشق هندو پسری نراین چند گرفتار شد (سندیلوی، ۳۸۷؛ بزرگر، ۵۶۵) و در حسن مجازی وی جلوهٔ محبوب حقیقی رامی دید.

سفینه، شماره ۱۳، ۲۰۱۵، ۲۰۱۵ میلادی ۱۰۷

بعضی محققان و تذکره نویسان می نویسند که وی کتاب هندی پر یوده چندر نایک را به نام او به نظم فارسی در آورده است. اما این درست نیست، و در حقیقت بنوالی داس ولی آن را به فارسی منتقل کرد. (احمد، ۳/۵۳۴)

وی در سخن سرایی از محمد افضل سرخوش اصلاح می گرفت (سرخوش، ۱۹؛ گویاموی، ۱۵۰) ”بیغم بیراگی به والد جامع این اوراق و بسیار آشنا بود و بوساطت والد بنده به خدمت شیخ الشیوخ محمد صادق انبالجی که دهلی به یمن قدوم ایشان حکم بسطام داشت مشرف شد و اکثر مطالب غامضه حقایق و معارف که مطلب اقصی انسان است، از خدمت آن سرحلقه دانش و بینش به گوشش رسید، و پی حقیقت الحقایق برد. (اخلاص، ۳۸)

خوشگو در تذکره اش می نویسد که فقیر خوشگو در عمر چهارده سالگی از خدمت او استفاده معنوی می کرد، بسیار توجه مبذول می نمود. چون شکن بسته خود به حضورش می خواند، تحسین می نمود و می گفت ازین سخنان بوی مشام ما می رسد و می گوید که در اواخر که یک دو مرتبه به دیدارش مشرف شدم که سبب پیری در قوت شنوایی او تفاوت آمده بود، عذر می کرد و تأسف فقدان لذت سخن می خورد. آخر نویسانیده می گرفت و به گوش چشم می شنید و در سال ۱۱۳۲ ق رخت از جهان بریست. (خوشگو، ۱۰۱-۱۰۲؛ حامد، ۴۳۹؛ Nabi Hadi, 130)

آثار بیغم بیراگی:

کلیات:

محققان کلیات وی را نزدیک به پانزده هزار بیت گفته اند که شش هزار بیت مشتمل بر غزلیات و رباعیات و بقیه مثنویات است. (شفیق، ۳۳؛ خوشگو، ۱۰۲؛ احمد، ۳/۵۳۵).

دیوان:

دیوان وی در کتابخانه ریاض، جی معین به خط نستعلیق همراه با مثنوی بیغم نگهداری می شود و مشتمل بر ۱۰۰ ورق است. (منزوی، ۸/۱۰۴۹)

به عنوان نمونه چند تا رباعی ملاحظه فرمایید:

با دهری بگفتم که گرت فهم و ذکا است
حرف من و توهیچ نمی آید راست
تو منکر خالق و من منکر خلق
بنگر که تفاوت ز کجاتا به کجاست

(خوشگو: ۱۰۳)

رفتم سحری به پیش زاهد ناگاه
پرسیدم ازو که چیست کیفیتِ راه
گفتا که همین صوم و صلوة است اینجا
برگشتم و گفتمش که الله الله

(همو، همانجا)

دریادر موج و موج اندر دریاست
در ذات و صفات حق تفاوت ز کجاست
ای محو حقیقت نظر افکن به مجاز
بی رنگ به صدرنگ جهان جلوه نماست

(همو، همانجا)

ای آنکه ترا هوای معنی است به سر
ز نهار ز آئینه صورت مگذر
صورت آئینه است و معنی تمثال
بی آینه کی فتد به تمثال نظر

(همو، همانجا)

مثنوی بیغم (قصص فقرای هند):

موضوع این مثنوی تصوف و عرفان، و به پیروی مثنوی معنوی مولوی سروده شده، و در این مثنوی تحت تأثیر ملاشاه بدخشی بوده و مسایل تصوف را ذکر کرده است.

(بزرگر، ۴/۵۶۵؛ انصاری، ۲۸۱؛ Marshall, 117)

وی درین مثنوی تحت تأثیر افکار مولانا جلال الدین مولوی است. به عنوان مثال:

دل تپیدنہا حکایت می کنند
چشم خونباران روایت می کنند
تا ز اصلی خود جدا افتاده ام
داد بیتابی چو بسمل داده ام
سینه می خواهم ز درد عشق چاک
تا برون ریزم شرار سوز ناک
بی ادب را نیست دیدار خدا
بی ادب غافل ز اسرار خدا

(بیغم بیراگی، ۱ ب)

بشنو از نی چون حکایت می کند
وز جدایی هاشکایت می کند
سینه خواهم شرحه شرحه ز فراق
تا بگویم شرح درد اشتیاق
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش
از خدا جویم توفیق ادب
بی ادب محروم گشت از لطف رب

(مولوی، ۳۱)

۱۱۰ محمد صابر، محمد بنیامین / نگاهی به احوال و آثارِ سوامی بهوپت رای بیغم بیراگی

بیغم غیر از مثنوی معنوی مولانا روم، تحت تأثیر مثنوی رسالۃ نسبت ملاشاه بدخشی

نیز بوده است. به عنوان مثال:

گر کسی تصنیف می سازد کتاب
می نویسد اندران فصل و کتاب
در کتابم نیست فصل و بابها
در کتابم نیست پیچ و تابها
در کتابم نیست جز ذکر خدا
مثنویم نیست غیر از يك نوا

(بیغم بیراگی، ۱۶ الف)

هر که تصنیف کرده است کتاب
همه آورده است فصل و باب
بابها در بیان هرچه گفت
او زهر باب و فصل و باب شگفت
فصل و بابی نه در کتاب من
عددی هم نه در حساب من

(ملا شاه بدخشی، ۴۶)

پریوده چندر نایک:

این اثر را به نام پسری نراین چند از هندی به فارسی منظوم کرد. (خوشگو، ۱۰۱؛

برزگر، ۴/۵۶۵) اما ظهور الدین احمد آن را از بنوالی داس می داند. (احمد، ۳/۵۳۴؛ شبانه

سحر، ۳۵۳)

کتابشناسی:

- احمد، ظهور الدین (۱۹۷۷م) پاکستان میں فارسی ادب، انتشارات اداره تحقیقات

- پاکستان دانشگاه پنجاب، لاہور.
- اخلاص، کشن چند (۱۹۷۳م) تذکرہ شعرای فارسی ہمیشہ بہار، بہ کوشش و حید قریشی، انجمن ترقی اردو پاکستان، لاہور.
  - انصاری، نور الحسن (۱۹۶۹م) فارسی ادب بہ عہد اورنگ زیب، جامعہ فارسی ہندو، دہلی.
  - برزگر کشتلی، حین (۱۳۸۰ش) بیغم بیراگی، دانشنامہ ادب فارسی، ادب فارسی در شبہ قارہ، بہ سرپرستی حسن انوشہ، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تہران.
  - بیخبر بلگرامی، عظمت اللہ بیخبر (۱۹۶۹م) سفینہ بیخبر، بہ تصحیح و تحشیہ سیدہ گلشن بتول نقوی، پایان نامہ دورہ فوق لیسانس، دانشگاه پنجاب لاہور.
  - حامد خان حامد (۱۹۷۱م) پنجاب کے شعرای فارسی، تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند، دانشگاه پنجاب، لاہور.
  - خوشگو، بندرابن داس (۱۹۵۹م)، سفینہ خوشگو، دفتر سوم، بہ کوشش سید شاہ محمد عطاء الرحمن کاکوی، لیبل لیتھو پریس، پتنہ.
  - رکن زادہ آدمیت، رازی، تہران.
  - سرخوش، محمد افضل (۱۹۴۲م) کلمات الشعراء، بہ تصحیح صادق علی دلاوری، لاہور.
  - سندیلوی، شیخ احمد علی خان ہاشمی (۱۹۶۸م) تذکرہ مخزن الغرایب، بہ اہتمام محمد باقر، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد.
  - سید عبداللہ (۱۳۷۱ش) ادبیات فارسی در میان ہندوان، ترجمہ دکتر محمد اسلم خان، انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تہران.
  - شبانہ سحر (۲۰۰۸م)، استقبال مثنوی معنوی در پاکستان و ہند، پایان نامہ دورہ دکتری دانشگاه پنجاب، لاہور.
  - شفیق، لچہمی نرائن اورنگ آبادی (۱۲۲۳ق) تذکرہ گل رعنا، حیدرآباد دکن.
  - صبا، محمد مظفر حسین (۱۳۴۳ش)، تذکرہ روز روشن، بہ تصحیح و تحشیہ محمد

- حسین رکن زاده آدمیت، رازی، تهران.
- گوپاموی، محمد قدرت الله (۱۳۸۷ ش)، تذکره نتایج الافکار، تصحیح و تعلیق یوسف بیگ بابا پور، انتشارات مجمع ذخائر اسلامی، قم.
- منزوی، احمد (۱۹۸۷ م)، فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد.
- Marshall, D.N (1985) Mughals in India, Mansell Publishing Limited, London and New York.
- Nabi Hadi (1995) Dictionary of Indo-Persian Literature, Indira Gandhi National Center for the arts Abhinav Publication, Delhi.